

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ

Ярослава ЛЕВЧУК

Термін "критичне мислення" починає вживатися у наукових дискурсах на початку ХХ століття з поступовим усвідомленням наближення так званої "інформаційної революції", що охопить, як передбачав відомий американський футуролог Елвін Тоффлер, усі сфери життєдіяльності, закладаючи основи нової "інформаційної цивілізації". Вчені багатьох країн, намагаючись передбачити наслідки цієї інформаційної експансії, згуртувалися довкола спільної мети — сформуванню у нової генерації основи критичного мислення для вмілого оперування навалом інформації.

Слово "критичний" спонтанно асоціюється здебільшого з чимось негативним, із суперечкою чи конфліктом. Поняття "критичне мислення" вчені об'єднують в одне ціле з аналітичним, логічним, творчим мисленням. Дослідження критичного мислення провадили ще Ж. Піаже, Дж. Брунер, Л. Виготський. Існує чимало тлумачень цього терміну. Джу-ді А. Браус і Девід Вуд визначають критичне мислення як рефлексивне і об'єктивне, покликане чинити логічно з урахуванням як власної точки зору, так і інших думок, уміння відмовлятися від власних упереджених оцінок¹. Світова педагогічна і наукова спільнота сприймає навчання мислити критично як одну з базових форм підготовки людини до успішної життєдіяльності в інформаційному і постінформаційному суспільстві.

Здавалося б, явища культури, як системи стереотипів, і дитячого фольклору, як однієї з форм її втілення, жодним чином не пов'язані з таким поняттям, як "критичність", "критичне мислення". Але дитячий фольклор як загально визнаний універсальний засіб інтуїтивної педагогіки (всебічного розвитку дитини) мусить задовольняти одну з найважливіших потреб людини у процесі соціалізації — вміння мислити критично. Це твердження гіпотетичне, оскільки досі не здійснено жодної наукової розвідки на цю тему.

Сучасні дослідники твердять², що люди-ні з критичним складом розуму притаманні:

- здатність планувати свої дії заздалегідь, стримувати спонтанну реакцію;

- гнучкість мислення — готовність по-ново-му переглядати очевидне, не відступаючи від поставленого завдання;

- наполегливість у вирішенні завдань;
- уміння виправляти свої помилки;
- метакогнітивний моніторинг — спостереження за власними діями при просуванні до мети;
- пошук компромісних рішень — тобто тих, які могли б задовольнити більшість.

Очевидно, що не всі ці властивості чи прагнення їх набути ми знайдемо в дитячому українському фольклорі. Кожен народ має свою форму критики, іронії, свої шляхи аналізу ситуації і досягнення успіху. Подивимось на це явище крізь функціональну призму — яким чином дитячий фольклор може формувати критичне мислення. Проаналізуємо весь жанровий масив у віковій послідовності. У дослідженні використовуються тексти, записані в Україні на межі ХІХ—ХХ століть.

Вже у колискових піснях присутній процес критичної оцінки. Її об'єктом стають тварини, які порушують усталені норми. Однією з найпоширеніших дійових осіб в українських колискових є кіт / киця. Критика спрямована на них, а не на дитину, залишаючи таким чином поле для правильної дії самої дитини. Отже, завжди існує альтернатива до хибного вчинку, що є однією із складових критичного мислення за Дайаною Халперн. Кота вчать не красити, не пити, не лякати дитину, а працювати:

Кіт-воркіт воркоче,
По зарічку ходить,
Перепілочки ловить.
Що уловить, то проп'є,
А що вкраде, то продасть.
Пішов на торжок,
Купив батіжок.
Та пішов до Галі,
Положив на лаві.
Галя стала котка бити:
— Не учись, котку, так робить,
Та учись діткам маленьким
черевички шити³.

Критика вчинків накладається тут на метакогнітивний моніторинг, простежується весь процес вчинку перед тим, як його роз-

критикувати і запропонувати альтернативне рішення. Або пропонується й ціле віяло варіантів позитивної поведінки: "Бити котка, бити, / Не на лихо вчити, / Щоб не вчився горілочку пити, / Вчився ділечка робити: / Черевички шити, / Платечко попрати, / Постільку послати, / Дитину колихати, / Гарного "котка" співати"⁴. У одній з найповніших збірок дитячого фольклору "Дитячі пісні та речитативи" масив текстів, присвячений крадіжці, налічує понад 60 зразків і складає своєрідну "злочинську епопею". Такий потужний вплив на дитячу свідомість спричинений ставленням до злодія як до страшного злочинця. У народному праві існував цілий масив покарань злодія, а оцінка такої поведінки, її різка критика починалася ще в "немовлячому" віці.

Іноді об'єктом критики у колискових виступає батько дитини — п'яниця, розбійник, тому "люляй, люляй синочку мой, не будь такий, як отець твій"⁵. Критикується й "чужа мати — пройда", бо вона кидає свою дитину, "а наша — любя, / Не піде нікуди, / Буде дома сидіть, / І Івасика глядіть"⁶.

Поруч із власне критикою присутній чималий спектр позицій, представлених Д. Халперн як риси людини з критичним складом розуму. Можливість планувати свої дії, хоча й на близьку перспективу, з'являється у поширеному мотиві розмови Сну з Дрімотою про те, куди саме вони підуть ночувати, що будуть там робити: "Ой ходить сон коло вікон, / А дрімота коло плота. / Питається сон дрімоти: / — Де ми будем ночувати? / — Де дитину колисати? / Де дитина маленькая, — / Там ми будем ночувати, / Мале дитя присипляти..."⁷

Гнучкістю мислення можна пояснити поведінку того ж таки kota, який, продавши сон, наймає музики, але, поміркувавши, вирішує, що музики не потрібні, бо "у мене свої язички. / Я заграю, заскачу / Да й нікому не плачу"⁸.

Мати у колискових дуже часто виступає як об'єкт метакогнітивного моніторингу, вона пояснює, що мусить заколисати дитину для того, щоб піти на роботу, або, ще частіше, піти в поле і принести зілля, яким вона зачарує долю дитини — досягне найвищої мети виховання, щоб дитина виросла здоровою, врод-

ливою, працюючою і мала добру долю. Подібних сюжетних варіацій є дуже багато в різних регіонах України, це один з найпопулярніших мотивів у колискових.

Варіантом пошуку компромісних рішень є своєрідна угода між матір'ю і дитиною про взаємну допомогу, адже тяжка праця мусить бути винагороджена: мати колише дитину, дитина виростає і доглядає матір, або допомагає їй: "Люляй же мі, люляй, / Соколе, пахоло, / Коли ти мі займеш / Волоньки на поле? / — Займу вам, мамичко, / Як буде світати, / Не треба вам буде / Пастушка їднати"⁹.

Серед найяскравіших ознак критичного мислення є почуття гумору, вміння помітити і відповідно трансформувати комічну ситуацію. У колискових ми зустрічаємо своєрідний комічний дидактизм, який, викликаючи сміх, збудження, дуже дивним чином вписується у контекст заколисування, спокою, сну. Можливо, жартівливий зміст сприймався як психологічна розрядка, після якої приходило заспокоєння і поступовий сон:

Ой ти, котку сірий,
Та замети сїни.
А кот не послухав,
У шинок потрухав.
Горілки напився,
З котами побився.
Лежить на похмілля,
Укачався в пір'я.
А миші сміються
За боки беруться¹⁰.

Поданий подібний текст атрибутований сталим колисковим початком, що є свідченням відповідності жанру:

Е! Е! ...А котик упився,
Упав та й убився.
А миші сміються,
У боки беруться:
— То спасибі Богу,
Що збули старого,
Завтра підем на базар,
Купим молодого¹¹.

Згодом, коли дитині виповнюється 5—6 місяців, їй пропонують своєрідну синкретизацію слухових і тілесних вражень, тобто в дію вступають потішки і забавлянки. Один із найпопулярніших мотивів — сорока-ворона — є потужним інструментом конструктивної критики:

Сорока-ворона
 На припечку сиділа,
 Діткам кашу варила:
 — Оцьому дам, оцьому дам,
 А цьому не дам, —
 Бо цей бицван
 Дров не рубав,
 Діжі не місив,
 По воду не ходив,
 Дітей не глядів,
 Діла не робив.
 А хто не робить,
 Той не їсть¹².

Поруч із відвертим дидактизмом у забавлянках зустрічаються комічні ситуації, коли баба їде верхи на котові, і неодмінно до попа, який рубає дрова тупою сокирою, попенята шиють невдалі чоботята, “а попові паничі сидять голі на печі”¹³. Такі кпини з старших і поважних у громаді людей, можливо, виконують психотерапевтичну функцію. Адже, входячи у світ, опановуючи його, дитина зустрічається з цілим спектром заборон, тоді як вона може ефективно опановувати довколишній світ лише при повній довірі до нього і безпосередньому контакті. Тому деякі поведінкові табу підлягають тимчасовому скасуванню, відтак даючи широке поле іронії щодо баби-діда, дядини-дядька, попа-попаді у дитячому фольклорі. А добродушна критика служителя культу згодом розгорнеться у цілий жанр пародій на молитви.

З віком дитина починає глибше занурюватися у субкультуру своєї спільноти, переживати і діяти на всіх етапах народного календаря. Календарні твори, судячи з експедиційних записів автора, виконуються з 2–3 річного віку. Критичне мислення проявляється у цій жанровій сукупності дуже неоднорідно. Скажімо, у “весняних жанрах” ми маємо лише гендерну критику на зразок “кращий хлопчик, як дівчук” або похідну від неї ситуацію осміювання протилежної статі, включену до знайомої жанрової формули замовляння дощу: “Ховайтеся, дівцетонька / Під зелені корцетонька, / А ви, хлопці, під міст, / Кобилі під хвіст”¹⁴.

Таке приниження формується за рахунок сталих фольклорних засобів, присутніх також і в перекличках парубків і дівчат, — ситуація “сорому” або, найчастіше, вживання непридатної їжі:

Виринула, виринула
 Жабка з-під мосту.
 Винесла, винесла
 Черепочок дьогтю.
 Ото вам, хлопчики,
 Обід і вечера,
 Жабка печена, жабка печена.
 Виринула, виринула
 Рибка з-під мосту.
 Винесла, винесла
 Подумисок меду.
 Ото вам, дівчатка,
 Обід і вечера,
 Рибка печена, рибка печена¹⁵.

Протиставлення статей періодично з’являється у дитячому фольклорі, особливо непряма критика чоловічої статі як результат певної гендерної нерівності: “Де журавка ходила, / Там пшениця вродила, / Де журавель походив, / То там кукіль уродив”¹⁶.

Ширша картина взаємкритичного двоци багатоборства розкривається у дражнилках, завдяки яким відбувається потужна психологічна адаптація. Людина мусить призвичаїтися до зворотного вектора критики. Адже якщо критикує вона, то таке право мають і інші. У критичній динаміці дражнілок, або, за термінологією Г. Довженок, — прозивалок, дитина привчається до критичного ставлення до себе і до поведінки у ситуації атаки критикою. У обміні дражнилками вона потрапляє наче під артилерійський обстріл: об’єктом критики виступає потворність, ненажерливість, неохайність. “Герой” прозивалок — телепень, боягуз або хвалько, невмілий, неповороткий, підступний, не кмітливий.

Певним віддзеркаленням прозивалок виступає чимала частина дитячих колядок. Тут об’єктом критики є дорослі (дядько, дядина, піп з попадею), які не обдаровують колядників всупереч заданим культурним поведінковим стереотипам:

А в дядька, в дядька,
 Дядина гладка:
 Не хоче встати
 Ковбаси дати.
 Як хату мете —
 Ногами плете.
 Як діжу місе —
 І сопляк вісе¹⁷.

На противагу колисковим та забавлянкам, у жанрах власне дитячого фольклору,

зокрема колядках, знімається частина поведінкових табу — зокрема, заборона крадіжки — тексти типу “Ой Савка з Савкою бився”¹⁸. У подібних текстах детально описується процес крадіжки та перелічується вкрадене. Причиною цього є, на наш погляд, належність календарного фольклору до системи карнавалу — тобто ситуації зняття або навмисного порушення існуючих норм з метою отримати задоволення, переходу в інший статус, а також для розширення поля творчості і свободи вибору, які мають місце у кожній дитячій субкультурі й абсолютно необхідні для формування критичного мислення.

Чимало текстів дитячого фольклору підвладні жанровій контамінації. Адже вони часто виконуються в різновіковому дитячому середовищі, і кожен вік вибирає для себе прийнятні колізії й текстові складові. Серед найцікавіших жанрових варіацій — сюжет про нещасний випадок (тексти типу “Пішла киця по водицю”). Таких трагічних для дорослого сприйняття тем чимало у дитячому фольклорі, але всюди відсутній момент безвиході, притаманний у цих випадках “дорослому” фольклору і мисленню.

Підхід до такого роду вчинків чудово накладається на систему критичного мислення. У більшій частині текстів про кицю, що упала у криницю, присутні всі етапи розмірковування і аналізу. Після застереження — “Шкода ходить по водицю, / Бо упадеш у криницю”¹⁹ — програвється ситуація катастрофи і можливі варіанти реакції на неї. Для переважної більшості таких текстів властивий оптимізуєчий підхід до ситуації — котик не просто рятує кицю, він демонструє їй можливості цікавого і веселого існування: “Обтрисалась з води киця / Та й стала весела. / Сушись, сушись, моя киця, / Я піду із села. / Я піду скрізь долиною, / Зорю ниву терниною. / Матірку посію”. Чим пояснити таку котячу поведінку — адже киця вже весела? Кіт у цій ситуації проявляє справжній талант психолога, і не даремно. Часто трагічне існування не раз приводило селян до самогубства, як результату відчуття безвиході. У такій ситуації потерпілий потребує оптимістичної перспективи, яка втілюється у продуктивній праці, про що і йдеться у тексті. Але оскільки життя ще не раз підкидатиме неприємні сюрпризи, відбувається своєрідне програвання такої ситуації:

Малось бути б матірочці —
Й уродивсь лісочок,
Поріс лопушочок.
А я піду й у лісочок
Та й виріжу лопушочок,
Та й пошию кожушочок,
Та й надіну на киціньку...

Таким чином, ми маємо надзвичайний приклад метакогнітивного моніторингу: спочатку застереження, потім програвання ситуації з позитивним кінцем та альтернативними варіантами подальшої поведінки. Цей текст належить до колискового масиву. Але подібні за сюжетом, лише не такі розгорнуті й психотерапевтично насичені пісеньки ми маємо і у власне дитячому фольклорі. Дитина готується винахідливими дорослими до трагічних моментів ще немовлям, тому у дитячому фольклорі часто з’являється момент смерті, каліцтва, нещасних випадків, але він ніколи не набуває відтінку трагізму:

Бігла киця топитися,
А вовчок за нею дивитися.
Тіки киця в ополонку,
А вовчок її за головку —
Смик догори²⁰.

Перейшовши через просту критику, оцінку і роздуми над явищами й поняттями, з віком дитина починає за допомогою уяви маніпулювати оточенням, сама створює у текстах — іграх ситуації, підвладні критиці й придатні для остаточного формування критичного та аналітичного мислення. Дитина входить у світ небилиць.

Частина небилиць побудована на принципі оксюмору, свідомого поєднання різко контрастних понять, які логічно нібито включають одне одного²¹. Серед композиційних прийомів — також сталий початок, який здебільшого авансує правдивість поданої інформації: “Що то в світі та й за правда була?” або “Колись така правда була”. Слідом за цим запевненням розповідаються цілком неймовірні речі:

Що то в світі та й за правда була,
Що курочка та й бичка привела.
А той бичок та наніс яечок,
А ступа та й на яйцях сиділа,
А лисиця та й хвостом вертіла,
А безрукий ті яечка покрав
Та голому їх за пазуху сховав.

А сліпий та й посматрував.
 А глухому та й нашіпував.
 А німий караула закричав,
 А безногий та й в погоню побіжав²².

Серед найважливіших передумов успішної соціалізації є набуття впевненості в собі, у своїх знаннях і вміннях. Для того, щоб утвердити істину, вживається її зворотне зображення — математичний прийом доказу від зворотнього. Це чудовий матеріал для самоствердження дитини. Вона отримує величезне задоволення від відчуття своїх “інтелектуальних” набутоків — “я знаю реальний стан речей, я можу цей абсурд заперечити і над ним посміятися”. Дитина таким чином вивиснується, самоутверджується у реальному, часто небезпечному, незрозумілому, і багато ще в чому чужому світі. Насолода від “Я знаю — це брехня!” закарбована в початковій фразі кожної небилиці. Разом з тим дитина ще раз усвідомлює реальний стан речей, властивості кожного предмета і сутність явищ.

Паралельно з накопиченням інформації виконується також її категоризація, упорядкування, як правило, за допомогою культурних стереотипів і поведінкових норм. Процес категоризації займає істотне місце в світогляді і є окремим випадком когнітивної економії — зменшує витрати розумової енергії при аналізі набутого досвіду:

...Нехай хмара на татару,
 а сонечко на хрестяне²³.

Для процесу категоризації необхідне володіння чималим масивом інформації й успішність у її запам'ятовуванні. У дитячому фольклорі використовується два основних мнемонічних прийоми, запропонованих сучасним психологом Д. Халперн як найдієвіші способи запам'ятовування — рима і рахунок²⁴. За стрижень рими береться змінна лексема “ота-ота-тана” або “тана-тана”, яка трансформується залежно від римованого слова:

Тана, тана, служив я в пана.
 Тинку, тинку, пас я членну свинку.
 Товк, товк, прийшов ид міні вовк²⁵.

Таким чином створюються найбільші за обсягом текстові масиви дитячого фольклору — близько 30–40 рядків. Змінна лексема взаємозалежна з римованим словом, разом вони утворюють кістяк, на якому тримається вся по-

відомлювана інформація, і який є засобом запам'ятовування і правильного відтворення всього тексту. Якщо текст по вертикалі поділити на дві частини, то перша частина складається з беззмістовного змінюваного “тана-тана” — на перший погляд, нескінченної “абракадабри”, яка нерозривно пов'язана з наповненим смислом другим стовпчиком за рахунок спільної рими, і ніби запозичує цей зміст.

“Абракадабра” немов насичує досить нудний текст пахощами таємної мови, утворює ніби туман, через який дитина дивиться на реальні події як на чарівні, кумедні, і тому цікаві. До всього іншого, цей початок нагадує танцювальний приспів і ще додатково ритмізує текст. Отже, маємо два мнемонічні прийоми — ритм і риму.

За подібним принципом будуються і тексти зі школярського фольклору, створені, за свідченнями самих респондентів, для полегшення запам'ятовування азбуки й лічби: Аз — до комори вляз. / Буки — набрав міх муки. / Віде — з комори їде²⁶ або Один — пропав мамин син. / Два — пропали обидва. / Три — носом у двері впри²⁷. Тут беруться на озброєння інші засоби запам'ятовування: відомий перелік або просто лічба, яка забезпечує організацію тексту, і до якої прив'язуються смислові ряди. Відповідно мнемонічний процес відбувається у зворотньому напрямку.

Факхівці з дитячої психології підкреслюють, що процедури лічби, які опановує дитина, є для неї одночасно засобом і об'єктом семантизації свого життєвого простору. У здатності до лічби у більшій мірі, ніж у здатності до читання реалізується процедурне знання, яке поєднує вербальну і невербальну пам'ять. Особливо чітко це проявляється тоді, коли фольклорний текст безпосередньо входить в атрибутику соціальної чи магічної комунікації — тобто йдеться про жанр лічилок. Подібну ситуацію маємо в наступному тексті:

Понеділок: дев'ять мірок.
 Вівторок: всього сорок.
 Середа: чи не п'ята череда?
 Четвер: завтра, завтра, но не тепер.
 П'ятниця: красна дівиця.
 Субота: найтяжча в тижні робота.
 Неділя: на одпочинок скуби пір'я²⁸.

В одному тексті на основі переліку днів тижня сконцентровано чималий масив інфор-

мації: асоціативні ряди, паремії, міфологічні уявлення про дівицю-п'ятницю (тут спрацьовує імпліцитна пам'ять²⁹, функціонування якої ми не усвідомлюємо в той момент, коли щось пригадуємо), і просто традиційний розпорядок дня — усвідомлення якого забезпечує експліцитна пам'ять.

Поряд із застосуванням мнемонічних прийомів присутня розгорнута категоризація предметів навколишнього світу (тварини, комахи, посуд, знаряддя праці, рослини, їжа), все це впорядковано обрядовими поняттями за принципом аналогії:

Танцювала риба з раком,
А петрушка з пастернаком,
Комари співали,
Мухи помагали³⁰.
...Ой гоп та по хаті,
Сватався рогач на лопаті,
Горщок сватався на мисці,
Ополоник на копистці.
Мисник сватався на полиці,
Житний хліб на паляниці³¹.

Для кращого запам'ятовування і осмислення принципу категоризації в середині тексту один із персонажів припускається помилки, яка виправляється іншим: Ой гоп, рано вранці / Гарбуз сватався на ковганці, / А ковганка не злюбила, / Салатовку полюбила...³²

Порозумінню між людьми сприяє образ оточуючого світу у їхній свідомості, "архітектура когнітивної системи". Коли ми мислимо аналогіями, ми переносимо глибинну структуру відомого нам класу об'єктів на невідомий об'єкт, і маємо структурне відображення, створене в пам'яті сіткових структур, що репрезентують поняття. При цьому внутрішні структурні зв'язки і зовнішні ознаки (фізичні характеристики) є спільними для кожного поняття³³. Таким чином, дитина оволодіває вищими формами мислення і мови, опановує метафоризацію, першим кроком до якої є здатність, сміливість у поєднанні непоєднуваного, а це можливо лише в антисвіті, у світі небилиць:

Ну что за мужик
Комарами орав,
А мухами волочив,
І сім борон потрощив.
Шилом сіно косив,
А свинею ізвозив.
Серпом дрова рубав.
А вилами іскладав.

Витворюючи антисвіт, дитина задовольняє свою потребу у неймовірному. Адже початок більшості небилиць стверджує, що сказане в них — правда, принаймні для певного способу мислення. Дитина потребує дива. На думку К. Чуковського, їй здається дивовижним не диво, а його відсутність³⁴.

Подібною є психологічна природа іншого фольклорного жанру — пародії. У дитячому фольклорі ми маємо пародії на молитви, на шкільні тексти. Ця альтернатива офіційному світогляді повністю підвладна "чудесному" способу мислення з властивою йому сміливістю, перверзійністю і гумористичністю:

Господи помилуй!
Дід бабу покинув,
Соломкою притрусив.
Щоб комарик не вкусив³⁵.

Це явище закорінене, очевидно, в особливостях сміхової культури у літературі Київської Русі. На думку Д. Лихачова, в давньоруських сатиричних творах створюється сміхова ситуація в середині самого твору. Пародіюють жанри ділового, церковного або літературного письма, встановлено впорядковану форму, яка має певні ознаки. Це так звана священна пародія, одне з найбільш своєрідних і до цього часу недостатньо зрозумілих явищ середньовічної літератури (літургії, євангельських читань, церковних гімнів, псалмів, молитов). Аналогія Заходу (М. Бахтін про сміхову культуру середньовіччя та ренесансу)³⁶: "Не лише школярі і дрібні клирики, але й високоповажні церковники і вчені богослови дозволяли собі веселі рекреації. У тиші своїх келій вони творили пародійні і напівпародійні учені трактати латинською мовою. У майбутньому розвитку сміхової латинської літератури створюються пародійні дублети майже на всі фрагменти церковного культу і віровчення".

Крім цього, на думку Г. Довженок, однією з причин виникнення жанру є надмірність релігійної інформації, незрозумілість її для дитини³⁷. Можливо, це неприйнятність дитячою свідомістю будь-яких ідеологічних догм, прагнення до творчості і плінності думки. Чи не дивно, що, незважаючи на їхній еретичний зміст, дитячі пародії на молитви побутували на початку ХХ століття:

Братіє! Подерлося на мені шматіє!
Як не маєте віри, подивіться на діри³⁸.

Пародія на молитви — заприязнення з незрозумілим спочатку через спонтанну риму, а потім через поступове освоєння запропонованих релігією образів і ситуацій. Це перший крок до критики або до прийняття.

Виховання критичного мислення дитини, що відбувається інтуїтивно засобами небилиць та інших жанрів, допомагало здійснити м'який перехід від казкової свідомості до дійсності. Якщо у колискових і забавлянках за допомогою критики насаджуються поведінкові норми, у колядках — культурні стереотипи, у пародіях на молитви частина стереотипів анулюється, то у небилицях відбувається зіткнення зв'язків і значень, звичний світ обертається на свою протилежність. Відбувається поступ від простого критикування до оцінки і маніпулювання явищами і ознаками, від простого заперечення до алогічних побудов. З дорослішанням дитини ускладнюються мисленнєві завдання, відбувається перехід від простіших до складніших щаблів критичного мислення.

Київ

¹ Браус Д. А. Инвайронментальное образование в школах: Руководство: как разработать эффективную программу / Д. А. Браус, Д. Вуд. — С.Пб., 1994. — С. 14.

² Халперн Д. Психология критического мышления. — С.Пб, 2000. — С. 47.

³ Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / Упорядкування, примітки Г. В. Довженок, нотний матеріал підготувала К. М. Луганська. — К., 1984. — С. 225.

⁴ Малинка А. Родины и хрестыны. (Материал собран в м. Мрине Нежин. уезда) // Киевская старина. — 1898. — Т. 61. — С. 282.

⁵ Народні пісні з Галицької Лемківщини. Тексти і мелодії зібрав, упорядкував і пояснив др. Філарет Колеса. — Л., 1929. — С. 198.

⁶ Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888—1895 гг. — Х., 1897. — С. 48.

⁷ Дитячий фольклор... — С. 51.

⁸ Там само. — С. 56.

⁹ З народного життя гудулів. Списав Антін Онищук. Родини і хрестини та дитина до шестого року життя

(1909—10) // Матеріали до української етнології. — Л., 1912. — Т. 15. — С. 102.

¹⁰ Дитячий фольклор... — С. 236.

¹¹ Там само. — С. 237.

¹² Там само. — С. 354.

¹³ Там само. — С. 374.

¹⁴ Дитячі пісні та речитативи / Упорядники Г. В. Довженок, К. М. Луганська. — К., 1991. — С. 42.

¹⁵ Там само. — С. 89.

¹⁶ Пісні Поділля: Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920—1970 рр. / Упорядник С. В. Мишанич. — К., 1976. — С. 422.

¹⁷ Зап. у 1881—1891 рр. П. Мартинович на Харківщині / ІМФЕ. — Ф. 11, од. зб. 585, арк. 52 зв.

¹⁸ Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниг., Вольнск., Полтавск. и некот. др. губ.) / Собрал Ал. Н. Малинка. — Чернигов, 1902. — С. 155.

¹⁹ Зап. П. Шинкарьов у сл. Біло-Куракіно Старобільського пов. Харківської губ. // Харьковский сборник. — 1895. — Вып. 9. — С. 325.

²⁰ Народные песни Херсонского края / Сообщил В. Ястребов // Киевская старина. — 1894. — (Т. 44). — Кн. 3. — С. 562.

²¹ Квитка К. Избранные труды: В 2 томах. — М., 1971. — Т. 1. — С. 284.

²² Дитячі пісні та речитативи. — С. 273.

²³ Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина // Собр. соч. М. А. Максимовича. — К., 1877. — Т. 2. — С. 471.

²⁴ Халперн Д. Психология... — С. 91.

²⁵ Зап. 1899 р. Г. Стрипський у с. Велика Рудня від О. Марчука. / ІМФЕ. — Ф. 29, од. зб. 223, арк. 16 зв.

²⁶ Галицько-руські народні приповідки I, 1, / Зібрав, упоряд. і пояснив др. Іван Франко: в 3 т. — Вып. 6. // Етнографічний збірник. — 1901. — Т. 10. — С. 2.

²⁷ Дитячі пісні та речитативи. — С. 201.

²⁸ Там само. — С. 255.

²⁹ Халперн Д. Психология... — С. 92.

³⁰ Фольклорні матеріали: Із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля // Етнографічний збірник. — 1898. — Т. 5. — С. 153.

³¹ ІМФЕ. — Ф. 8, кол. 2, од. зб. 34, арк. 17.

³² Там само.

³³ Халперн Д. Психология... — С. 114.

³⁴ Чуковский К. От двух до пяти. — М., 1985. — С. 72.

³⁵ Дитячі пісні та речитативи. — С. 208.

³⁶ Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. — М., 1965. — С. 20.

³⁷ Дитячі пісні та речитативи. — С. 19.

³⁸ Там само. — С. 280.

The forming of critical thinking system, embodied in the Ukrainian children's folklore and maternal lyric poetry, is investigated in the research.

The children folklore provides the forming of the ability to plan own actions, favours the willingness to analyse evident things in a new way, proposes the wide spectrum of decisions for the search of compromise. The metacognitive monitoring process has been already analysed in several texts.

After Diane F. Halpern, all these abilities are the components of critical thinking as an objective and logical thinking, taking into account both own point of view and other ideas, an ability to deny own preconceived estimations.